

Н.М. Пархоменко; Відп. ред. Ю.С. Шемшученко, В.Ф. Погоріло. – К.: Юридична книга, 2005. – 944 с. 2. Боярська З.І. Історія держави і права України: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисциплін. – К.: КНЕУ, 2001. – 280 с. 3. Волкова А.В. Особенности политической культуры выборов в России // Электоральная политология: теория и опыт России: Материалы Второй студенческой политологической конференции / Под ред. Л. Сморгунова. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1998. – 204 с. 4. Древаль Ю.Д. Парламентаризм у політичній системі України (політико-правовий аналіз): Монографія. – Х.: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2003. – 280 с. 5. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации: Учебник для вузов / Отв. ред. А.В. Иванченко. – М.: НОРМА, 1999. – 856 с. 6. Институт выборов в истории России. Источники, свидетельства современников. Взгляды исследователей XIX–начала XX вв. / Авт.-сост. Ю.А. Веденеев, И.В. Зайцев, В.В. Луговой; Под общ. ред. А.А. Вешнякова. – М.: НОРМА, 2001. – 784 с. 7. Катков Д.Б., Корчиго Е.В. Избирательное право: Вопросы и ответы / Под ред. Ю.А. Веденеева. – М.: Юриспруденция, 2001. – 288 с. 8. Комарова В.В. Формы непосредственной демократии в России: Учебн. пособие. – М.: «Ось-89», 1998. – 340 с. 9. Мальшиева О.Г. Особенности становления парламентаризма в Российской империи // «Парламентаризм в России и Германии: история и современность» / Отв. ред. Я.А. Плейс, О.В. Гаман-Голутвина. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. – 584 с. 10. Очерки по истории выборов и избирательного права: Учебн. пособие. – Калуга–Москва: Калужский обласной фонд возрождения историко-культурных и духовных традиций «Символ» при участии НД «Калуга», 1997. – 388 с. – («Избирательное право: история и современность»). 11. Парламентское право России: Учебник. – М.: Эксмо, 2006. – 656 с. – (Российское юридическое образование). 12. Політична історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.І. Танцюри. – К.: Академія, 2002. – 488 с. – (Альма-матер).

УДК 32.001: 329

Р. Демчишак

Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім. В. Чорновола

ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПРАЦЯХ КЛАСИКІВ СВІТОВОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТОЛОГІЇ

© Демчишак Р., 2009

Досліджено погляди класиків світової (Г. Еллінека, А. Лоуелла, М. Острогорського, Р. Міхельса, М. Вебера, М. Дюверже) та української (В. Старосольського, С. Дністрянського, М. Стахіва, О. Назарука) партологій. На основі опрацювання теоретичної спадщини цих дослідників з'ясовано їх внесок у розвиток теорії політичних партій. Проаналізовано суть методологічних положень, які вищезгадані мислителі запровадили у сферу дослідження партій.

The views of classics of world (G. Ellinek, A. Lowel, M. Ostrogorskyi, R.Mikhels, M. Veber, M. Droverzhe) and Ukrainian (V. Starosolskyi, S. Dnistrianskyi, M. Stakhiv, O. Nazaruk) partology are studied in the article. On the basis of study of these investigators' theoretical inheritance their contribution in the development of the theory of political parties was examined. Essence of the methodological theses which the above mentioned thinkers had introduced in the sphere of party study was analyzed.

У контексті сучасних процесів партійного будівництва в Україні зростає зацікавленість науковців, політиків, широких кіл громадськості партійною проблематикою. Актуальними виступають питання з'ясування місця та ролі партій у політичній системі демократичного суспільства, їх суті та функцій,

організаційної будови. Необхідний інструментарій для дослідження політичних партій дає багата теоретична спадщина класиків світової та української партології, вивчення якої становить мету цієї публікації.

Серед вітчизняних дослідників найповніше партійна проблематика, зокрема погляди класиків світової та української партології на суть, функції, класифікацію політичних партій, проаналізована у працях Ю. Шведа [20, 21, 22]. Теоретико-методологічні засади дослідження політичних партій також були предметом вивчення у наукових працях дослідників А. Білоуса [3, 4], В. Ковальчука [8], Б. Кухти [9], В. Базіва [1, 2]. Однак наукова спадщина класиків зарубіжної та, особливо, української партології потребує подальшого глибокого і системного дослідження. Особливо цінним є аналіз наукових доробків цих політичних мислителів з погляду можливості адаптації вироблених ними принципів аналізу політичних партій до специфіки українського партійного будівництва.

Мета роботи – з'ясувати внесок класиків української і зарубіжної партології у розвиток теорії політичних партій з метою його використання під час дослідження партійно-політичного життя України.

Утворення політичних партій сучасного зразка припадає, на нашу думку, на другу половину XIX ст, коли в Європі з'явилися перші масові партії. Від політичних клубів вони відрізнялися тим, що намагалися залучити до політичного процесу якомога більшу кількість громадян і мали багатий арсенал механізмів політичного впливу (пропаганда, агітація, політична просвіта, діяльність у сфері культури тощо). Ними, зокрема, були Ліберальне товариство виборців в Англії (1861) та Всезагальний німецький робітничий союз (1863). В Україні процес творення партій розпочався у 1890 р. утворенням Русько-української радикальної партії.

Вже у XIX ст. з'явилися перші фундаментальні праці з теорії політичних партій. Г. Еллінек – один з перших дослідників цієї теми, – у своїй праці "Загальне вчення про державу" виніс партії за межі державного устрою, розглядаючи їх як суто суспільне явище. Однак при цьому зазначав, що вони мають великий вплив на політичні процеси, які відбуваються у державі, тому потребують ретельного наукового вивчення.

Партіями він називав групи, які об'єднані спільними переконаннями, спрямовані на досягнення певних державних цілей, і намагаються впровадити їх у життя. Головним завданням кожної з них він вважав досягнення політичної влади та її збереження.

Вагомий внесок у дослідження політичних партій зробили теоретики англо-американської школи партології. Представників цього напрямку можна умовно поділити на тих, котрі вважали партії, незважаючи на їх численні "дефекти", невід'ємною складовою демократичної системи (В. Вільсон, А. Лоуелл, Г.Дж. Форд, Дж. Брайс), і тих, які зазначали, що партії ускладнюють розвиток демократії, знижуючи ефективність функціонування інститутів державно-політичного механізму (Г. Кродлі, Дж. Вудберн). З цього приводу А. Лоуелл у праці "Уряди і політичні партії" зазначав, що усякі дискусії навколо питання про значення партій у державі є штучними, оскільки це те саме, що "вести дискусію про користь або шкоду вітрів чи приливів. У дійсності існування партій є фактом і прояви його повинні бути вивчені як такі" [10].

На противагу Г. Еллінеку, більшість дослідників цього напрямку (серед них В. Вільсон, Дж. Брайс, А. Лоуелл) ввели у свій аналіз державного устрою не тільки партії загалом, але й конкретніші проблеми: організація партії, структура і характер внутрішніх міжпартійних зв'язків тощо. Це був значний крок у розвитку політичної науки, зокрема партології.

Теоретики західної політичної думки – М. Острогорський, Р. Міхельс, М. Вебер – ввели також багато теоретико-методологічних положень у сферу дослідження партій, які значною мірою продовжують визначати загальний напрям і зміст сучасної політичної науки.

М. Острогорський у своєму дослідженні розглядав становлення і розвиток партійних систем двох держав – США та Англії. Автор вказав на важливе місце партій у державі та водночас назвав притаманні їм вади – постійний обман виборців, котрі віддали за неї свої голоси; внутрішньопартійна боротьба, що подекуди жорсткіша, ніж та, яку вони проводять з іншими партіями.

Значна частина роботи аналізує внутрішню організацію партії. Учений наголошував на її антидемократичному характері, що, зокрема, виявлялося під час процедури висунення кандидатів на вибори [15].

У своїй праці "Соціологія політичних партій в умовах модерної демократії" німецький соціолог Р. Міхельс аналізував сутність партій, соціальні механізми їх формування та діяльності, причини, що перешкоджають розвитку демократії. Як і М. Острогорський, він вказував на подвійну роль партій у

політичному житті суспільства. З одного боку, без організації демократія неможлива, оскільки це єдиний засіб виявлення спільної волі. Крім того, вони є "головною зброєю слабких у боротьбі з сильними". З іншого, – усяка організація – чи то держава, профспілка, чи політична партія – призводить до виникнення олігархії, руйнує демократичну систему держави. Автор вивів "залізний закон олігархії", суть якого полягала у тому, що всередині кожної організації неминуче встановлюється панування керівної верхівки – "влада небагатьох вибраних". Причини, які сприяють появі олігархічних тенденцій, умовно він ділив на технічні та психологічні. До першої групи належать ті, що суто технічно роблять неможливою пряму форму демократії. Велика чисельність організації не дає змоги безпосередньо залучити усіх її членів до прийняття політичних рішень. Це неможливо навіть фізично, оскільки регулярне проведення дорадчих зборів навіть тисячі членів наштовхнуло б на великі труднощі, пов'язані з їх переміщенням, відстанню тощо [11]. Тому з'являється невелика група людей, покликана представляти інтереси мас. Поступово вона зосереджує усю повноту влади, що зростає прямо пропорційно до розширення організації.

Друга група причин, що призводять до зародження олігархії, пов'язана з психологією мас та лідерів. Маси за природою інертні. Вони відчувають потребу схилитися і перед ідеалами, і перед особистостями, котрі втілюють ці ідеали. Лідери, своєю чергою, намагаються будь-яким шляхом зміцнити своє становище. Так, людська природа сприяє розвитку олігархічних тенденцій.

Великою мірою теоретичні основи сучасної патології були закладені у працях німецького соціолога М. Вебера. Деякі елементи його концепцій та методу є визначальними для багатьох дослідників політичних партій і партійних систем. Визначення партій, запропоноване ученим, стало класичним і мало чим відрізняється від тих, що з'явилися в останні роки. У партіях він вбачав суспільні організації, які опираються на добровільне прийняття членів, що мають на меті завоювання влади для свого керівництва і забезпечення активним членам певних вигод (духовних і матеріальних) чи особистих привілеїв або того і іншого водночас.

М. Вебер досліджував місце партії у системі влади. Автор одним із перших дав класифікацію партій на основі взаємозв'язку з соціальною структурою та з врахуванням етапів еволюції партійних формацій. Він називав такі види: вождистська чи харизматична партія; партія нотаблів (яка займається переважно організацією виборів); сучасна масова партія з високим рівнем бюрократизації та дисципліни.

"Політичні партії" М. Дюверже [7] продовжили багато фундаментальних досліджень політичної організації суспільства і демократії, який наприкінці XIX – на початку XX ст. був відкритий працями М. Острогорського, М. Вебера, Р. Міхельса та ін.

Опираючись на цей фундамент, Дюверже по-новому підійшов до самого поняття сучасної політичної партії. Сучасні партії, за Дюверже, – це ті партії, які складаються в епоху становлення загального виборчого права як єдиного способу легітимації влади і якісного розширення прав парламенту; вони виникли у нерозривному зв'язку із руйнацією феодальних абсолютистських режимів, станово-ієрархічної структури середньовікового суспільства, авторитарної політичної влади і цензових виборчих режимів.

Особливо потрібно підкреслити, що сучасна партія для Дюверже – це не якийсь один визначений тип партії (наприклад, масові соціалістичні партії, як це йому інколи приписують, хоча ці партії з їх сильною організацією, дисципліною, а головне "народним способом" фінансування виборчих кампаній замість звернення до пожертвувань "грошовитих мішків" і здатністю демократичного оновлення політичної еліти, він дійсно розглядає як найадекватнішу відповідній епосі демократії і вважає їх виникнення справжньою революцією).

Сучасна партія, за Дюверже, – це партія, здатна реалізувати виборче право і завоювати парламентську більшість шляхом нормального використання інститутів демократичного суспільства. Дюверже на відміну від своїх попередників і сучасників розглядає сучасну політичну партію не як ідейну спільність, "доктринальну" (ліберальна концепція партії) або соціально-класову, ідеологічну (марксистська концепція партії), а насамперед як структурно-функціональну спільність. Не принижуючи ні ролі ідей, ні значення соціально-класової детермінації, Дюверже сформулював своє ключове положення: сутність сучасних політичних партій найповніше і найглибше розкривається в їх організації, партія є спільність на базі визначеної організаційної структури. На думку Дюверже, виникнення партій пов'язано з виникненням парламентських об'єднань і виборчих комітетів [7].

Іспанський дослідник Саністебан Л.С. визначає партії – як стабільні ієрархічні організації, що складаються з осіб, які сповідують однакові політичні переконання, які спільно працюють над

досягненням своїх цілей, що мають ідеальний (модель суспільства) або матеріальний (різного роду особисті вигоди) характер. Основні цілі партій так чи інакше пов'язані із здійсненням влади в політичних системах. Діяльність партій скерована на завоювання вищої влади у політичних системах, на участь в її здійсненні, а в деяких випадках – на її скинення [16, с. 70].

Вітчизняні дослідники також не залишили поза увагою проблему сутності політичних партій. Перші дослідження з цієї теми з'явилися наприкінці XIX – початку XX ст., коли в Україні почали виникати політичні партії. Перед науковцями постала необхідність осмислення процесів партизації українського суспільства та обґрунтування ролі партій у побудові незалежної держави.

Засновниками української партології по праву можна вважати таких теоретиків політичної думки, як М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський. Багатий політичний досвід дав їм змогу зрозуміти глибинні процеси функціонування партій і на основі цього зробити певні теоретичні висновки. І хоча у цих вчених немає спеціальних досліджень з теорії політичних партій, у їх суспільно-політичних розробках ця тема так чи інакше присутня. Так, М. Драгоманов у листах до галицьких політиків закликав заснувати в Галичині партію, яка б допомогла українцям ефективніше боротися за свої національно-політичні права і давав у зв'язку з цим практичні поради [6, с. 22].

У 1920–1930-х рр. з'являються перші наукові праці безпосередньо з теорії політичних партій. До цієї категорії можна віднести одне з досліджень В. Старосольського, в якому він аналізує роль та місце політичних партій [17, с. 3–16] у конституції Чехословацької Республіки. Дослідник вважав, що формалізація партійної діяльності бере початок з середини XIX ст. і пов'язана передусім із введенням загального виборчого права. Однак функції партій не обмежуються лише парламентською діяльністю і є набагато ширшими. Учений проводив чітку грань між двома поняттями – "політична партія" та "парламентський клуб". Парламентський клуб – лише один з органів партії, причому не найвищий [17, с. 4–6].

В. Старосольський вважав, що у будь-якій партії встановлюється панування керівної верхівки – партійної олігархії, яка зосереджує усю повноту влади і через неї маніпулює діями виборців [17, с. 14].

Основними функціями політичних партій дослідник називав активізацію й об'єднання великих суспільних груп, формування ідеології та політичної доктрини, участь у боротьбі за владу тощо. Одним з перших серед вітчизняних та західних дослідників він назвав таку функцію, як участь партій у боротьбі за незалежну державу. Її автор виділив окремим пунктом, враховуючи досвід діяльності українських політичних партій у період національно-визвольних змагань наприкінці XIX – початку XX ст.

Роль політичних партій у житті держави досліджував відомий український державознавець С. Дністрянський [5]. Дослідник вважав політичні партії важливим елементом новітнього суспільного життя держави, увів їх у свій аналіз державного устрою, розглядаючи як "дуже важливий чинник, що об'єднує розбіжні політичні інтереси держави та народу в окремі групи" [5, с. 36].

Основна функція партій, – на думку С. Дністрянського, – боротьба за владу у державі. Крім того, вони є важливим чинником розвитку демократії, гарантом стабільності у відносинах між громадянським суспільством та державою, сприяють залученню широких суспільних верств до участі в управлінні.

М. Стахів політичною партією називав "...добровільне об'єднання, яке в деяких суспільно-державно-політичних справах має спільні інтереси, спільні переконання і спільну мету, – дістати в свої руки або щонайменше під свій вплив державну владу, щоб таким чином у практиці здійснити свої суспільно-державні погляди та зберегти свої спільні інтереси" [19, с. 4]. Партійну диференціацію суспільства дослідник вважав природним явищем, невідлучним від суспільного життя на будь-якому ступені розвитку, а віру в провідників і бажання уподібнитися до них – одну з важливих основ первісного партійнення.

Необхідність функціонування політичних партій М. Стахів аргументував досвідом новітньої історії, який довів, що 1) не може існувати ніяка велика і вільна нація без правильних політичних партій; 2) не може існувати представницька система без політичних партій; 3) вони вносять у народні маси почуття і потребу порядку й організованості; 4) партії "удержують живим духа партії" і 5) без них наступила би бюрократична мертвечина; 6) партійна організація і дисципліна в соймових клубах є "греблею проти егоїзму і корупції послів" [18, с. 35, 36].

Вагомий внесок у дослідження вітчизняних політичних партій зробив відомий політик, публіцист, історик О. Назарук. У своїй праці "Значення партій" він намагався з'ясувати питання сутності політичних партій та їх значення у боротьбі українського народу за державний суверенітет. Під партіями автор розумів "групи людей, які мають: а) однакові погляди або інтереси; б) охоту до спільної боротьби за ті

погляди або інтереси і в) проявляють ту охоту до боротьби в організованій спосіб" [13, с. 17]. О. Назарук дотримувався думки, що партії – важливий фактор у житті кожної держави, однак їм притаманні й негативні ознаки. Він ділив партії на "здорові" та "нездорові". "Здоровими" називав ті партії, які проводять діяльність в інтересах тієї частини суспільства, що делегувала їм свої повноваження, відсуваючи партійні інтереси на задній план [13, с. 18]. Діяльність "нездорових" партій, – на його думку, – була спрямована передусім на задоволення потреб партійної олігархії.

Автор також розрізняв два поняття – "партійність" та "партійництво". Якщо партійність була продуктом "здорових" партій і позитивно впливала на розвиток демократичних процесів у суспільстві, то партійництво виростало у "нездорових" партіях і було регресом у житті демократичних суспільств.

Після перебування у Канаді і США у 1922–1927 рр. О. Назарук став прихильником двопартійної системи, що вносила у суспільство дух здорової конкуренції між партією влади та опозицією. Багатопартійність, як і однопартійність вважав небезпечними для держави, оскільки вони породжували хаос та роздрібнювали суспільство на велику кількість малих груп [13, с. 21].

О. Назарук звертав увагу на те, що будь-який політичний рух не може витворитися без політичної традиції. "Коли не підемо сим шляхом, яким ідуть всі європейські народи та взагалі всякі рухи, то вічно матимемо тільки якісь групки з шумними назвами, з невідомими загалом провідниками, без тривкої традиції, – групки, про які все буде можна сумніватися, чи се клуби, чи просто спілки акул для вимушування субвенцій від держави" [12, с. 12].

Отже, серед дослідників немає єдиного погляду на визначення поняття політичної партії. Ця обставина пояснюється складністю та багатогранністю об'єкта дослідження і різними підходами до вирішення зазначеної проблеми, різними традиціями національних політологічних шкіл. Кожен з дослідників вважає домінуючою ту чи іншу ознаку партії (організаційну структуру, ідеологію, методи та засоби діяльності), при цьому усі вони у визначеннях погоджуються з тим, що партія – це спільність людей об'єднаних ідеологічно та організаційно з метою завоювання (в результаті виборів або іншим шляхом), утримання і використання державної влади, з метою реалізації інтересів тих чи інших соціальних груп, верств, етнічних та інших спільностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базів В. *Інструмент влади: Порівняльний аналіз походження і функціонування політичних партій у тоталітарній та демократичній політичних системах.* – Львів: Світ, 1999. – 179 с.
2. Базів В.А. *Політичні партії в незалежній Україні: генеза і типологія.* – Львів: Світ, 1999. – 54 с.
3. Білоус А. *Політико-правові системи: світ і Україна: Навч. посібник.* – К.: Асоціація молодих українських політологів і політиків, 2000. – 200 с.
4. Білоус А. *Політичні об'єднання України.* – К., 1993. – 38 с.
5. Дністрянський С. *Загальна наука права і політики.* – Прага, [Б.в.], 1923. – Т. 1. – 393 с.
6. Драгоманов М. *Переписка (Вид. М. Павлик).* – Львів, 1901. – 54 с.
7. Дюверже М. *Политические партии / Пер. с фр. – М.: Академический проект, 2000. – 558 с.*
8. Ковальчук В. *Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій // Студії політологічного центру "Генеза". – 1995. – №2. – С. 76–81.*
9. Кухта Б. *З історії української політичної думки.* – К.: Генеза, 1994. – 368 с.
10. Лоуелл А. *Правительства и политические партии.* – СПб., 1908. – 982 с.
11. Михельс Р. *Социология политической партии в условиях демократии // Диалог. – 1990. – № 3. – С. 50–59.*
12. Назарук О. *До історії Революційного Часу на Україні. Українські політичні партії, їх союзи і теорії.* – Вінніпег: МАН, 1924. – 67 с.
13. Назарук О. *Значення партій.* – Львів, 1939. – 34 с.
14. *Основи політичної науки. Політичні процеси, системи та інститути: Курс лекцій / За ред. Б. Кухти.* – Ч. 2. – Львів: Кальварія, 1997. – 356 с.
15. Острогорський М. *Демократия и политические партии.* – М.: Госполитиздат, 1927. – Т. 3. – 692 с.
16. Санистебан Л.С. *Основы политической науки / Пер. с испан. В.Л. Заболотного.* – М.: Наука, 1992. – 122 с.
17. Старосольський В. *Партія в Конституції Чехословацької Республіки // Науковий збірник українського університету в Празі.* – Прага, 1923. – Т.1. – С.3–16.
18. Стахів М. *Демократія, соціалізм та національна справа.* – Львів: Накл. "Гром. Голосу", 1936. – 43 с.
19. Стахів М. *Українські політичні партії у соціологічному наświetленні.* – Нью-Йорк – Детройт – Стрентон [Б.в.], 1954. – 104 с.
20. Шведа Ю. *Теорія політичних партій та партійних систем.* – Львів: Тріада-плюс, 2004. – 528 с.
21. Шведа Ю.Р. *Політичні партії: Енциклопедичний словник.* – Львів: Астролябія, 2005. – 988 с.
22. Шведа Ю.Р., Обушний М.І., Примуш М.В. *Партологія: Навч. посібник.* – К., 2005. – 420 с.